

МАСОВА КУЛЬТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ

А.А. Мельниченко

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,

С.В. Савицька

студентка V курсу факультету соціології

Національного технічного університету України

„Київський політехнічний інститут”

У статті автори розглядають масову культуру як елемент виховного простору і визначають характер її впливу на формування людини. Пропонується визначення філософсько-педагогічної категорії «виховний простір» як певного освоєного людиною середовища, в якому відбувається формування людини. Зазначається, що в сучасному суспільстві дедалі більше відбувається масовізація виховного простору.

Ключові слова: масова культура, виховний простір.

Сучасні суспільні трансформаційні процеси обумовлюють особливості процесів формування та становлення людини, які залежать від сукупності різноманітних соціальних факторів та детермінант. Під впливом соціальних змін суттєвої трансформації зазнає й освітньо-виховна сфера. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і, разом з цим, надзвичайна насиченість та невпорядкованість інформаційних потоків розширюють можливості впливу на процеси формування сучасної людини, створюють різноманітні інформаційні ризики. Ці інформаційні ризики пов'язані з потенційною загрозою використання інформаційних важелів управління інтересами, потребами, цілями і цінностями як окремої людини, так і соціальних груп. Ці ризики зростають внаслідок перетворення інформації в товар, а також сучасного рівня розвитку аудіовізуальних засобів подання даного товару.

Часто такий вплив вкрай негативно позначається на рівні моральності, ціннісних орієнтаціях, особливостях формотворчої діяльності людини зокрема та соціуму загалом. При цьому, соціальні інститути на кшталт сім'ї, системи освіти та виховання тощо вже неспроможні повною мірою «чинити опір» таким негативним тенденціям і, перш за все тому, що їхня діяльність не є збалансованою між собою, а є розірваною, ідеологічно невпорядкованою. Це свідчить про характер такого багаторівневого і багатоаспектного явища, яким є виховний простір як феномен педагогічної реальності. Під виховним простором ми розуміємо результат конструктивної спеціально організованої креативної та інтегруючої діяльності людини, певне освоєне людиною середовище (культурне, політичне, природне, соціальне, інформаційне тощо), в

якому відбувається формування людини, себто її виховання.

Метою нашої статті є з'ясування ролі та місця масової культури як соціального феномену у вихованні та соціалізації людини.

Передусім зауважимо, що педагогічне розуміння простору перебуває в повній відповідності з його філософським тлумаченням: як форми буття матерії, що характеризує протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів. У педагогічній теорії і практиці можна зустрітися з різноманітними підходами до характеристики виховного простору, і ці відмінності, як правило, бувають пов'язані з неоднозначним визначенням протяжності, тобто меж даного простору, його структурним наповненням і рівнем взаємодії суб'єктів виховної діяльності.

Необхідність дослідження сучасних особливостей філософсько-педагогічної категорії «виховний простір» пов'язана перш за все з розумінням того, що «виховання є найважливішою функцією суспільства з часів виникнення людської цивілізації» [8, 16]. І разом із тим, саме виховання як форма усупільнення індивідуального та індивідуалізації суспільного є інструментом формування людини, її становлення і розвитку.

Застосовуючи поняття «виховний простір» і вважаючи масову культуру його елементом, ми спираємося на думку, що виховання людини здійснюється завжди і всюди, протягом усього її життя. Про це доволі чітко і ясно написав А.Макаренко: «Немає жодного акту, жодного слова, жодного факту в нашій історії, які, окрім свого прямого господарського або воєнного, або політичного значення, не мали б і значення виховного, які не були б внеском у нову етику і не ви-

кликати б наростання нового морального лику» [7, 48]. Адже існує великий виховний простір, де мало хто займається організацією виховання або взагалі ніхто не займається, але виховання існує у своєму неорганізованому вигляді і часто має негативну спрямованість. Його результати – рання злочинність і проституція, наркоманія, низький рівень загальної культури, сектантство та псевдопатріотизм, агресивність людей, втрата власної гідності. І не остання роль в цьому масовій культурі як соціального феномену.

Зазначимо, що в цій статті ми розглядаємо виховання не тільки як організацію взаємодії людини з соціальними утвореннями (сім'єю, навчальною групою, із соціальним середовищем в цілому), а і як інструмент соціального наступництва, що враховує специфіку зв'язку між різними поколіннями. У виховання ми вкладаємо доволі широкий зміст: організацію активного пізнання, формування понять, творчої діяльності, побудову навчально-виховного процесу як руху пізнання від загального, цілого до одного, унікального, і навпаки, як накопичення досвіду і удосконалення здібностей тощо. Таке розуміння виховання тільки підкреслює його значущість, яка чітко сформульована І.Кантом: «...у вихованні криється велика таємниця удосконалення людської природи, ...завдяки вихованню людська природа буде розвиватися все краще і краще і... їй можна надати такої форми, яка відповідала б ідеалу людяності» [5, 448].

Методологічною основою дослідження виховного простору можуть слугувати філософські ідеї М.Федорова, В.Соловйова, пошуки А.Чижевського, вчення про ноосферу В.Вернадського, "сферу духу" П.Флоренського та інших. Значимість цих ідей для розгляду процесу виховання полягають у тому, що вони є основою для осмислення людського «Я» як множини взаємопереплетених духовних сфер (культурно-історичної, соціальної, емоційно-чуттєвої, інтелектуальної та ін.), які в сукупності створюють «внутрішній простір» людини.

Виховний простір розглядається сучасними педагогами-дослідниками Л.Новіковою, Н.Селівановою, В.Караковським як специфічно організоване педагогом середовище, яке повинно створювати не тільки додаткові, але й принципово нові можливості для всебічного та гармонійного розвитку людини. Такий розгляд виховного простору має зміст, який звужено суто до педагогічного. На наше переконання доволі спірним є визначення Н.Боритка, який розуміє під соціокультурним виховним простором «спеціально організоване педагогічне середовище, структуровану систему педагогічних факторів і умов становлення людини» [2, 517]. Адже, як ми вже зазначали вище, виховний вплив може

здійснюватися в неорганізованій, доволі стихійній формі.

Різноманітні аспекти прояву виховного простору досліджували: Є.Кабанова, В.Пєрова, В.Кашков, М.Овечкіна, С.Коробейніков, М.Корешков. Зауважимо, що в нашому розумінні категорія виховання є значно ширшою від освіти, хоча останнім часом категорія освіти набагато частіше використовується в науковому обігу. Разом з тим, на відміну від "виховного простору" термін "освітній простір" доволі часто використовується у зв'язку із позначенням тієї частини соціального простору, в рамках якої суспільством (державою) здійснюється нормована освітня діяльність (С.Бондирєва, Б.Гершунський, І.Шендрік). Доволі популярним є і термін "освітнє (виховне) середовище", який інтенсивно використовується в різних дослідженнях.

Серед особливостей сучасного виховного простору варто виокремити нові виміри – значне зростання впливу мас-медіа і вимір віртуальності, що перетворює саму конфігурацію простору (у тому числі соціокультурного) у простір інформаційних потоків. "Цифровий розрив" як різний рівень можливостей доступу до інформації породжує нові різновиди соціальної нерівності, в тому числі й щодо освіти та виховання.

Ці нові виміри є причиною і умовою розвою масової культури як феномену сучасного суспільства та елементу виховного простору. Зазначимо, що ми погоджуємося з російською дослідницею Г.Костіною у характеристиці масової культури як «феномену, що піддається постійним мутаціям під впливом цивілізаційних змін, і вона як культура комерційна повинна відповідати вимогам ринку і його запитам, що стрімко змінюються» [6, 26]. Адже комерційна складова зазвичай є основою розповсюдження масової культури. Масова культура – це своєрідний феномен соціальної диференціації сучасної культури, яка по суті є відображенням класової диференціації суспільства.

Для нашого дослідження важливим є те, що масова культура практично приймає на себе функції первинної (неспеціалізованої) інкультурації особистості і являє собою прояв дозріваючої буденної культури нового типу, культури індустріального і постіндустріального етапу соціального розвитку.

Виправданою та обґрунтованою ми вважаємо думку, що масова культура посіла особливе місце в житті сучасного суспільства в результаті процесів соціокультурної модернізації другої половини ХХ ст. (універсалізація виховання дітей, масова загальноосвітня школа, які втілювали в свідомість

стандартизовані норми особистісної культури, засоби масової комунікації, що формували суспільну думку, система державної ідеології і пропаганди, які маніпулювали свідомістю людей, масова соціальна міфологія, яка позбавляла людину необхідності вирішувати складні життєві проблеми, реклама, мода, які формували в суспільній свідомості стандарти престижних інтересів і потреб, індустрія дозвілля, що охоплювала широкі верстви населення тощо) [4, 16].

Щоб зрозуміти сутність масової культури, на наш погляд, слід вибудовувати диспозицію, на одному полюсі якої буде антикультура, а на іншому – «культурна» культура (дійсна) – класична, нетлінна тощо. Насправді ж між цими полюсами – культура реальна, тобто субкультури, контркультура, суржик-культура і, зокрема, масова культура. Ми є прибічниками точки зору, згідно з якою реальна культура супроводжується перетвореними формами діяльності, а дійсна культура є результат мінімізації (а в ідеалі – повної елімінації) перетворених форм.

З початку свого виникнення масова культура розглядалась як негативне явище в суспільстві, яке не має ні художнього, ні естетичного змісту. Основні концепції її теоретичного осмислення в західній, модерністській та марксистській естетиці першої половини ХХ століття визначали масову культуру як кризу культури і мистецтва. Розробляючи питання про природу масової культури, представники Франкфуртської школи соціальних досліджень – М.Хоркхаймер, Т.Адорно, Е.Фромм, Г.Маркузе – робили акцент на демонстрації тих негативних моментів, які проявляються в умовах масового суспільства в економіці, політиці, духовному житті. В їхніх працях підкреслюється, що масова культура з невідворотністю породжує «людину-локатора» (Д.Рісмен) або «одновимірну людину» (Г.Маркузе), яка перебуває в ситуації перманентного відчуження, яке постійно поглиблюється. Г.Маркузе вважав, що в умовах масової культури людина проходить через передчасну соціалізацію всією системою позасімейних інститутів і їх представників. Вже з дошкільного рівня преса, радіо і телебачення нав'язують поведінкову модель як для підпорядкування, так і для бунту. Покарання ж за відхилення відбувається не стільки усередині сім'ї, скільки за її межами і спрямоване проти неї. Розповсюдження прийнятих цінностей покладене на експертів засобів масової інформації, які навчають людину стереотипам як діловим (умілість, стійкість, особові якості), так і романтичним. Крім того, представники Франкфуртської школи наголошували на тому, що значна частина зусиль глобального виховного простору з домінуючою складовою масової культури спрямована на нав'язування хибних потреб, необхідних для виживання системи. В результаті люди не усві-

домлюють того, що їх дійсні потреби залишаються незадоволеними, а індустрія масової культури упроваджує хибні і пригнічує дійсні потреби.

З іншого боку, масова культура розглядається як своєрідна ідеологія, в привнесенні якої в масову свідомість зацікавлена правляча верхівка суспільства (У.Ліпман, М.Мід, А.Шлезінгер, І.Шрамм).

На відміну від вказаних раніше, існує підхід, прихильники якого схильні до думки, що масова культура – явище позитивне, в ній багато корисного та змістовного. А у сфері освіти та виховання масова культура взагалі тільки розширює можливості. Серед представників даного напрямку варто назвати Е.Шілза, Г.Селдеза, Д.Уайта, З.Бжезинського, Г.Генса. Крім того, вказаними авторами були створені праці, в яких розкривалися соціальні засади виникнення масової культури, аналізувалися механізми її розвитку, здійснювалася диференціація видів і жанрів масового мистецтва.

Сьогодні, як у вітчизняній, так і західній філософській літературі відсутня єдина точка зору не тільки стосовно сутності та історичних засад виникнення, але й тієї ролі, яку масова культура відіграє у процесі формування та розвитку людини.

На наше переконання, масова культура онтологічно і феноменологічно пов'язана з формуванням такого специфічного явища, як маса, що відрізняється від спільнот на кшталт народу. Якщо народ має єдину для всіх систему цінностей та загальні поведінкові стереотипи, які передаються через виховання як інструмент соціального наступництва від покоління до покоління, то маса – це сукупність атомізованих суб'єктів, що виступають як культурно уніфікований, знеособлений колектив. Неспроможність маси до самостійного самоздійснення, інфантильність, відсутність внутрішньої детермінації, розмитість уявлень про світ – все це дає можливість успішного впливу на неї масової культури. Маса позбавляє людину особистісних якостей, обмежує її свободу, перешкоджає розвитку творчої ініціативи. Особистість як ідеал людини, проголошений епохами гуманізму і Просвітництва, у складі «маси» собі подібних, втрачає «людську зовнішність» і демонструє якості, несумісні з самим принципом людяності.

Таку ситуацію ми спостерігаємо в сучасному суспільстві. Адже соціально-психологічні особливості, які притаманні сучасній молоді – бажання до новизни, екстравагантності, наслідування однолітків, орієнтація на модні ідеали і стандарти, – стали родючим ґрунтом некритичного сприйняття

ідеології масового споживання, яка послідовно та впевнено нав'язується засобами масової інформації через залучення до масової культури. Молоді імпонує, що масова культура несе в собі зовнішньо привабливі і легко сприйнятні ідеї і символи, апелює до віянь сучасної моди і еталонів престижного споживання, не потребує серйозних розмірковувань, дозволяє «відволіктися» від «буденності», не навчає, а розважає, проповідує гедонізм як основну духовну цінність.

Дослідники зазвичай не відносять мистецтво до форм перетворених, як прояву об'єктивованої удаваності. Радше за все це відбувається тому, що мистецтво реалістичного спрямування однозначно належать до позитивних феноменів людської культури. Але мистецтво неоднорідне. Так, його сурогатом, а відтак, і типовою безпосередньою формою перетвореною є масове мистецтво, так званий поп-арт, як противага мистецтву власне та по-справжньому народному. Якщо народне мистецтво поєднує надбання спільноти, і суспільства в цілому, відтворює їх узагальнено через одиничне, універсально через унікальне, типово через неповторне, то мистецтво масове віддзеркалює лише неспільне серед сукупності людей, яке зводить загальнолюдське до гранично спрощеного, спільно-знаменного, до псевдохудожнього сприйняття соціальної реальності та дійсності. Масове мистецтво нівелює будь-які особливості особистісного в художній творчості, тоді як народне мистецтво інтегрує унікально-індивідуальне в усталених алгоритмах загальнонародного та загальнолюдського.

Сучасні реалії свідчать, що дедалі більше відбувається масовізація виховного простору, тобто частка масової культури зростає. І це не можна назвати позитивною тенденцією. Адже зазвичай масова культура проповідує та пропагує псевдоцінності, які сучасна людина, і в першу чергу молода, сприймає за справжні.

Однією з функцій виховання є функція адаптаційна, яка стосується сприйняття та пристосування до соціальних норм. Саме в рамках виховної дії масової культури відбувається пристосування людини до вимог суспільства, набуття необхідного набору соціальних якостей. При цьому адаптаційний механізм масової культури спрямовує людину до конформізму, відмови від власної цілісності та індивідуальності, а сутністю її стає володіння зовнішніми атрибутами буття. Результатом такого конформістського виховного впливу може бути пристосуванство як цілком визначена життєва позиція людини, яка суперечить вільному особистісному розвитку людини. В такому випадку можна зробити висновок, що масова культура поширює зразки однобокої, зредукованої соціальної активності людини. Тобто того, що називається

Б.Новіковим активізмом як перетвореною формою соціальної активності.

Масова культура пропонує людині як об'єкту виховання набір стереотипів поведінки, іміджів тощо, через які вона може ідентифікуватися з тим прошарком, до якого належить або бажає належати.

На думку вже згадуваної Г.Костіної, «причиною запотребованості масової культури в сучасному суспільстві є те, що багато авторів позначають як «культурну корозію», тобто втрату системного характеру «цінних орієнтацій, соціальної адекватності і культурної компетентності», що призводить до зміни природи масової культури, яка функціонує як адаптаційна система, як механізм соціалізації» [6, 27].

На наше переконання, процес виховання повинен передбачати наявність певного виховного ідеалу, а також визначеної ідеології, яка б відповідала принципу гуманізму. У виховному просторі, домінуючими складовими якого є елементи масової культури, такою ідеологією є ідеологія споживацтва. В цьому сенсі головним завданням культури стає виховання свідомості людини, яка не може протистояти технологіям занурення в нову реальність, яка сприймає культурний продукт як такий, що володіє суто споживацькими якостями. Отже, існуючий консюмеризм породжується системою масового, знеособленого виробництва, де праця позбавлена духовного змісту. Через це створюється удаваність, що сенс виробничої діяльності людини і полягає в акті споживання, а сам процес споживання сакралізується і набуває ілюзії духовного змісту. Масова культура, масове мистецтво, трансльоване здебільшого через засоби масової інформації, вчить людину, що основною цінністю є споживання: «чим більше споживаєш, тим більше ти «людина», тим вищий твій соціальний статус». У процесі шаленого споживання людина втрачає свою неповторність, індивідуальність, хоча хибно вважає, що володіння якоюсь річчю виокремлює її з ряду інших.

В цьому сенсі зауважимо, що навіть виховання патріотизму в рамках масової культури часто зводиться до рекламного заклик: «купуй вітчизняне». І парадокс полягає в тому, що наголос робиться не на слові «вітчизняний», а на слові «купуй».

Враховуючи те, що мистецтво виконує виховну функцію, зауважимо, що ідеологію споживацтва формує серед інших такий художній напрямок, як поп-арт. Саме в його рамках ідеалізується світ матеріальних речей та наділяється художньо-естетичним статусом. Своєрідність масової культури

полягає в тому, що вона виявляє незвичайну здатність до мутацій, що дозволяють їй адаптуватися до умов функціонування, що постійно змінюються, до соціальних трансформацій і технологічних новацій.

Разом з тим, масова культура – це не культура для мас і не культура мас, ними творена і ними споживана. Це та частина культури, яка створюється (але не твориться масами) за замовленням і під тиском сил, які панують в економіці, політиці, ідеології, моральності. Її відрізняють гранична наближеність до елементарних потреб, орієнтація на масовий попит, природну (інстинктивну) чуттєвість і примітивну емоційність, підлеглість пануючій ідеології, спрощеність у виробництві якісного продукту масового споживання.

Вказуючи на те, що «програмує особистість будь-яка культура, що створює реальність, якої людина часто просто не в змозі уникнути», – Стрельченко В.І. та Бірічевська О.Ю. звертають увагу на негативний вплив масової культури: «людина стає індивідом, який не має міцних зв'язків і основ своєї власної ідентичності» [7].

Як наслідок розгляду проблеми, постає питання: як протистояти негативному впливові масової культури на формування людини як особистості та індивідуальності? Один з таких способів протистояння ми вбачаємо в побудові особливого виховного простору – креатосфери, а також в розвитку творчості як способу здійс-

нення гуманізму (Б.Новіков). Але при цьому, слід спиратись на слова В.Босенка: «Ворог творчості – відчуження. З людських відношень слід вигнати відчуження. Бо воно вб'є людину» [3, 287]. На наше ж переконання, саме масова культура є простором відчуження людини від людського. Разом з тим, постає необхідність навчання молоді діалектичному мисленню, що за умов сучасної системи освіти видається надзвичайно складним завданням. І ця складність викликана насамперед тією обставиною, що майже немає тих, хто повинен навчати та виховувати.

Отже, виховний простір – це сукупність оточуючих людину соціально-ціннісних обставин, що впливають на її особистісний розвиток, сприяючих входженню в сучасну культуру. Через спробу «викреслення» гуманістичної складової з виховання суспільство опинилось на порозі гуманітарної катастрофи, коли значна частина соціуму має нестабільні, хаотично поєднані ціннісні пріоритети, життєві цінності, ідеали; коли суспільство в цілому не має стрижня щодо принципів та норм свого існування, які б синтезували та робили його міцнішим. Зважаючи на те, що виховання здійснюється протягом всього життя, виникає необхідність нових інваріантів виховних стратегій і практик.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бирічевская О.Ю., Стрельченко В.И.* Массовая культура: онтологический смысл и тенденции концептуальной эволюции // CREDO NEW теоретический журнал. – 2006. – №3. – <http://www.orenburg.ru/culture/credo>.
2. *Борытко Н.М.* Воспитательное пространство как целостная среда субъектного становления человека // Славянский педагогический собор: Тезисы докладов I Международного конгресса (Тирасполь, 26–29 июня 2002 г.) – Бендеры, 2002. – С. 517-519.
3. *Босенко В.* Воспитать воспитателя. Заметки по философским вопросам педагогики и педагогическим проблемам философии. – К.: Всеукраинский Союз рабочих, 2004. – 352 с.
4. *Данилюк А.І.* Масова культура в контексті демократичних перетворень ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філософ. н.: 09.00.08. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2000. – 20 с.
5. *Кант И.* О педагогике. 1803 // Кант И. Трактаты и письма. – М.: Наука, 1980. – С. 445-504.
6. *Костина А.В.* Массовая культура как феномен постиндустриального общества. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 352 с.
7. *Макаренко А.С.* О коммунистическом воспитании. – М.: Госучпедгиз, 1956. – 580 с.
8. *Метаморфозы воспитания* / Под. общ. ред. В.И.Астаховой. – Х.: Изд-во НУА, 2004. – 276 с.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2006 р.

